

Philippe Claudel
*De boom in het land
van de Toraja*

Vertaald door Manik Sarkar

2016

DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM | ANTWERPEN

*God knows how I adore life
When the wind turns
On a shore lies another day
I cannot ask for more.*

Beth Gibbons

I

Op Sulawesi wonen de Toraja. Dit volk laat zijn leven obsessief leiden door het ritme van de dood. Als een van hen komt te overlijden, duren de voorbereidingen voor de uitvaart weken-, maanden-, soms jarenlang. Alle familieleden van de overledene horen bij de ceremonie aanwezig te zijn. Dat kan neerkomen op duizenden personen, uit de hele Indonesische archipel en zelfs daarbuiten. De kosten van reis, onderdak en voedsel moeten door de naaste familie worden gedragen. Soms steekt die zich langdurig in de schulden om de traditie te eerbiedigen.

Voor de huisvesting van de gasten worden houten huizen gebouwd, zo fijn en rank als schepen. Voor de banketten wordt vee gekocht. Varkens en buffels worden geofferd om de vertrokkenen te vergezellen. In deze hele periode wordt het lichaam van degene die nog niet als een dode maar als een zieke wordt beschouwd – *to masaki* – geconserveerd.

Het graf waarin het uiteindelijk een plaats krijgt is uitgehouwen in de rots van bepaalde heilige hellingen. In de nissen die als graven dienen rusten de overblijfselen van de leden van eenzelfde familie, bewaakt door houten godsbeelden. Soms verrot een sarcofaag en gaat hij open. Dan vallen de botten op de grond, waar men ze laat liggen, tussen de bladeren en de aarde.

In de lente van 2012 heb ik door het land van de Toraja gereisd. Op het mij nog onbekende eiland vond ik wat me elders in Indonesië ook zo was bevallen: glimlachende, vredige mensen; glooiende, soms abrupt veranderende landschappen die een oneindige kleurenwaaier van groentinten tentoonspreiden, van bleek tot pikdonker; luchten die lang en blauw kunnen zijn en een dag later verticaal, collages van hoge loden wolken die plotseling openbreken om warme regen uit te storten over de wouden, wegen en rijstvelden; avonden die vroeg en plotseling vallen en de gekko's en insecten wild aan het dansen brengen; op een trottoir genieten van een ijskoud biertje en een nasi goreng of geitensaté, zittend op plastic stoelen die voor dwergen gemaakt lijken; en naar nootmuskaat en kaneel geurende kreteks roken.

In het land van de Toraja word ik meegenomen naar een bijzondere boom op een open plek in de buurt van een dorp. Opvallend en majestueus verrijst hij in het

bos, een paar honderd meter lager gelegen dan de huizen. Het is een tombe voor de allerjongste kinderen, die in de allereerste maanden van hun leven zijn gestorven. In de stronk van de boom is een holte uitgehakt. Daar legt men de kleine doden in, gewikkeld in een wade. Het houten graf wordt gesloten met een vlechtwerk van takken en doeken. In de loop der jaren groeit het vlees van de boom weer langzaam dicht en dan bewaart hij het kinderlijfje onder de geheelde schors in zijn eigen grote lichaam. Daarna begint langzaam maar zeker, in het geduldige tempo van de groei van de boom, de reis die het kind naar de hemelen zal brengen.

Wij begraven onze doden. Of we verbranden ze. We zouden er niet aan denken om ze aan een boom toe te vertrouwen. Terwijl het ons toch niet aan bomen ontbreekt en ook niet aan verbeelding. Maar onze overtuigingen zijn hol geworden, zonder weerklank. We houden rituelen in ere die de meesten van ons niet gemakkelijk zouden kunnen verklaren. In onze wereld wordt de aanwezigheid van de dood tegenwoordig uitgewist. De Toraja maken hem juist tot het middelpunt van het leven. Wie heeft er gelijk?

Die avond, toen ik op het balkonnetje van mijn hotelkamer bier dronk en kreteks rookte, dacht ik aan de boom, aan het hout dat zich voedde met fragiele botjes

en vergaan vlees. Beneden mij, op het terras van het restaurant, zaten een paar oude Amerikaanse dames heel hard lachend na te tafelen. Ik was ze op de terugweg tegengekomen. Ze droegen roze gypsen, kaki outdoorbroeken met veel zakken, katoenen blouses en hesjes als van een oorlogsverslaggever. Hun hoofden waren getooid met wit, zachtpaars, soms lila haar. Ze hadden allemaal dezelfde herbouwde neus, dezelfde opgerekte ogen, dezelfde hervleesde lippen. Ze naderden het eindpunt van hun leven, maar hun gezichten waren allemaal identiek, met de abstracte, schematische lijnen van artificiële jonge meisjes. Ze leken wel poppen, ontsnapt uit een winkel die er genoeg in schiep om monstruositeiten te verkopen aan een vage clientèle. Ik dacht aan al die nutteloze strategieën die wij op ons lichaam loslaten om de tijd en onze angsten om de tuin te leiden.

Terwijl ik genoot van de geur van de sigaretten tekenden zich voor mij in de Indonesische nacht duidelijk de vormen van de buffels af, die met hun kop naar de modder gebogen in de rijstvelden stonden te dommelen. Van hun bewegingloze lichamen viel wat dunne regen en een beetje nevel. Ze leken uit een andere tijd te komen. Ze voelden half uitgewist aan. Ik dacht na over verdwijnen. Over onze komst op de wereld. Over de onsamenhangende, soms mooie, soms groteske dans

die het leven is. En over het einde. De padden waren aan het kletsen. Boven mijn hoofd waren grote vleermuizen in een geluidloos duel verwickeld. Drie maanden geleden was ik vijftig geworden. Betekende dat iets?

Zoals altijd had ik een boek onder handbereik. Die avond was het *Wie bracht Doruntina?* van Ismail Kadare, dat ik zeker om het jaar herlees: een prachtig verhaal over belofte, dood, geesten en strooptochten. En over de winter, het seizoen waarin ik voor mijn gevoel altijd werkelijk mezelf word. Ik had een schriftje en een vulpen zo licht als een ganzenveer die ik meer dan tien jaar geleden had gekocht op een markt in Saigon. Ik weet niet meer of ik aantekeningen maakte toen ik terugdacht aan de boom, aan de schors die zich over de kleine onzichtbare lichamen sluit. Ik kan het niet met zekerheid zeggen: soms schrijf je beter in je hoofd dan waar dan ook. Ik zat tussen twee films, op het moeilijke moment dat je je afvraagt waar je mee bezig bent, dat je niet weet of het wel de moeite waard is wat je doet, of het iets betekent. En nog minder of je wel door moet gaan.

Mijn laatste speelfilm was middelmatig ontvangen. Het publiek was niet op de bioscopen afgestormd. In het buitenland had hij het iets beter gedaan, in het twaalfstal landen waar hij was uitgebracht en waarheen

ik was meegereisd om steeds dezelfde vragen te beantwoorden, dezelfde glimlach voor de fotografen op te zetten en 's avonds alleen op mijn hotelkamer naar de miniflesjes in de minibar te staren alsof het lotgenotes waren. Na de tournee besloot ik die film, die twee jaar van mijn leven had verslonden, te vergeten; in mijn binnenste sloeg ik de bladzijde om en ik vertrok naar Sulawesi, terwijl in mij een nieuw verlangen naar beelden begon te groeien; nu waren ze nog vluchtig en onduidelijk, maar later zouden ze scherper worden, al overhaastte ik dat niet. Lang geleden heb ik al begrepen dat je films niet máákt, maar dat ze op een moment dat ze zelf uitkiezen uit je voortkomen om zich te openbaren.

De oude Amerikanen – alsof ik over auto's praat – zwegen. Ongetwijfeld waren ze naar hun kamers gegaan. Ik stelde me voor hoe ze stuk voor stuk voor hun badkamerspiegel stonden, alleen, naar hun nepgezicht keken en in het diepst van hun trieste blik hun werkelijke leeftijd lazen. Iedere leugen draagt zijn bittere ontmaskering in zich.

Drie dagen later ging ik terug naar Frankrijk. In mijn appartement zette ik mijn bagage op de vloer en dronk ik een glas water terwijl ik om me heen keek. Ik had het gevoel dat ik in een vreemd land was aangekomen. Weliswaar kende ik de geuren, maar ze maakten

deel uit van een stadsseizoen dat al zonder mij was begonnen en waarin ik mijn plaats nog niet had gevonden. Het parket kraakte onder mijn voetstappen. Dode vliegen met hun pootjes gezamenlijk naar het plafond gestrekt lagen uitgedroogd in de vensterbanken. Ik beschouwde mezelf nog als doodgewoon uitheems. Ik had nog altijd de unieke smaak van kreteks in mijn mond.

Toch hoorde ik bekende geluiden boven mijn hoofd, in het bijzonder de ongestemde piano van meneer Bellagar, de halfblinde oude buurman van de achtste verdieping, van wie het gezicht, de elegantie en de stropdas op de een of andere manier aan Jorge Luis Borges doen denken, en die urenlang melancholische wijsjes uit Midden-Europa speelt.

Ik liep de kamers door, wat niet lang duurde omdat het er maar drie zijn, en ik beluisterde de berichten die zich hadden opgehoopt op mijn antwoordapparaat, dat op het lage salontafeltje stond te knippen naast de foto van Florence, mijn ex, die naar me glimlachte. Zo vond ik de boodschap van Eugène: ‘Zal ik je een mop vertellen?’ zei hij. ‘Ik heb een gemene kanker.’

Ik kon er niet echt om lachen, al kon ik een glimlach niet onderdrukken. Van verdriet, ongetwijfeld. Of beter gezegd: van triestheid. Van teleurstelling. De glimlach van een schaker die wordt verslagen door een sterkere speler. Sinds een paar jaar word ik omringd door de dood. Hij probeert me te omsingelen. Zo dicht mogelijk bij me te komen. Om me een beetje af te tasten. Om me duidelijk te maken dat ik ouder word? Dat ik voor hem moet uitkijken? Dat de wedstrijd is begonnen, terwijl ik nog niet eens het gevoel heb dat ik uit de kleedkamer ben gekomen? Wie weet.

Ik bedacht dat ik in een van de vele opschrijfboekjes waarin ik aantekeningen ophoop die ik nooit teruglees, een kleine reproductie van een gravure van Dürer had geplakt: een jong liefdespaar dat elkaar omhelst, gadedeslagen door de dood die een paar meter achter hen staat, half verborgen door een boom. Het is een verheffende, schetsmatige, onechte afbeelding, met een een-

voudige boodschap: alle schoonheid komt tot bloei in de schaduw van het laatste gevaar. We vergeten onze vergankelijkheid, maar ons leven speelt zich af onder het toeziend oog van degene die ons niet vergeet. Zouden we die daarom niet integreren in ons leven, zoals de Toraja? Leven ze beter dan wij?

Ik ben altijd achtervolgd door twee uitspraken van Montaigne: ‘Filosoferen is leren sterven’ en ‘Niet de dood is moeilijk, maar het sterven’. Ik ben geen zestiende-eeuwer gewend aan epidemieën, oorlogen, het terugkerende gruwelijke verlies van vrienden, familieleden en kinderen, voor wie een veertiger al een grijsaard is. Maar de literatuur, dat wat je leest, kan je even diep raken als een mes dat in een orgaan wordt geplant, maar dan zonder enige echte invloed te hebben op de *levensverwachting* – een uitdrukking die me altijd heeft betoverd omdat die bestaat uit een combinatie van een luchtige voorspelling als van een waarzegger, een gokker op de renbaan of een meteoroloog, en een nadere aanduiding die ons laat trillen als een blad. Trouwens, als we geheel gezond zijn, wanneer begint die verwachting dan ongemerkt maar werkelijk een rol te spelen? Zo bezien heeft die wel wat van een matroos die op de kade op zijn schip wacht.

Voor mezelf ben ik nergens bang voor. Ik vrees niet wat ik niet ken, ongetwijfeld in tegenstelling tot de

eerste mensen uit de dageraad van de mensheid, voor wie álle doodsangst uit onbekendheid voortkwam. Ik ben een bewoner van het begin van het derde millennium en ik weet maar al te goed in hoeverre mijn omgeving dodelijk kan zijn. We hebben van de aarde een oude gifbelt gemaakt, en onze samenlevingen hebben dan wel schone winkelruiten, maar het zijn verborgen opslagplaatsen van ontelbare vergiften en explosieven. Nee, mijn angst wordt niet veroorzaakt door een tekort aan kennis, maar juist door een teveel, en uiteraard ben ik banger voor het verdwijnen van degenen om me heen dan om mezelf, wat, anders dan je zou denken, niet het omgekeerde van egoïsme is, maar juist de meest volmaakte vorm ervan.

Ik belde Eugène en hij nam meteen op. Zijn stem klonk blij. Normaal. Hij probeerde me over mijn reis te laten vertellen en ik probeerde hem over zijn kanker aan de praat te krijgen. Het was een dovemansgesprek waar we al snel een eind aan maakten met de belofte dat we nog diezelfde avond uit eten zouden gaan.

Mijn bagage stond nog bij de deur van het appartement. Ik werd opeens door het beeld geraakt. Als een toeschouwer die tassen zou zien, zou hij niet kunnen zeggen of ze duiden op een terugkeer of juist op een vertrek. Als we al niet over de middelen beschikken om de waarheid achter zo'n eenvoudig tafereel te ach-

terhalen, hoe kunnen we dan ooit hopen de waarheid achter een veel ondoorgrondelijker mysterie te ontrafelen?

Onder de douche dacht ik aan Eugène. Hoe ik hem zou aankijken en omhelzen. Zou ik me bezorgd tonen of eerder geruststellend? Ernstig of luchthartig? Zou ik het onderwerp frontaal benaderen of het initiatief aan hem laten? Het gloeiendhete water stroomde over mijn schouders. Ik bleef er tien minuten onder staan en toen wist ik nog steeds niet hoe ik het moest aanpakken. Ik voelde me opeens belachelijk. Waarom moest ik onze afspraak voorbereiden? Het was geen sollicitatiegesprek, geen mondeling examen. Ik besepte hoezeer het nieuws de situatie had veranderd. Hoezeer het feit dat hij had verteld dat hij kanker had de manier veranderde waarop ik hem zag, alsof hij door die ziekte niet meer helemaal de man was die ik kende, maar een gedeeltelijke onbekende werd van wie ik niet wist hoe ik met hem moest omgaan.

In onze samenleving klinkt het woord 'kanker' als de wachtkamer van de dood. Je geneest nooit van kanker. In het beste geval ben je in remissie – wat ook vergiffenis betekent, wordt dat ermee bedoeld? Een smerige ziekte met een leuke naam, die in veel overlijdensberichten en necrologieën wordt bedekt met een omschrijving, gewoonlijk 'een langdurig ziekbed'. En

dat is vaak een leugen, want er zijn kankers die haast hebben, die het lichaam in een paar maanden of zelfs een paar weken slopen, ongetwijfeld uit ongeduld om andere lichamen te lijf te gaan. De klandizie is groot. En droogt nooit op.

Het viel me ook op dat de artsen die zich in de ziekte hebben gespecialiseerd sinds een paar jaar geen kankerspecialisten meer worden genoemd maar oncologen. Een minder nauwkeurig woord, zeggingsloos tot in zijn klank, maar misschien geruststellender. Ik weet niet waarom ik het woord in verband breng met zeevruchten, met in juni op een strand in Bretagne naar schelpdieren zoeken, als het nog een beetje koud is, in de doordringende geur van jodium en zeegras. Ja, voor mij is een oncoloog een eenzame gepensioneerde, een weduwnaar misschien, die zijn nu ongelimiteerde vrije tijd gebruikt om bij eb in gele rubberlaarzen over het zand te lopen en in de plassen en rotsspleten te wroeten om de gevangen zeedieren eruit te halen, die stenen afschraapt waarop een paar mosselen, wulken en zeeegels zich als vluchtelingenfamilies tegen elkaar aandrukken. Oncoloog, een woord uit een kruiswoordpuzzel of een televisiequiz.

Tijdens het eten lachten we veel, Eugène en ik. Iets te veel. En we dronken. Vooral ik. Bordeaux natuurlijk. Want Eugène houdt alleen van rode bordeaux, al be-

dacht ik toen ik die avond naar huis ging dat hij zijn glas nauwelijks had aangeraakt.

We troffen elkaar in onze lievelingsbrasserie in het negende arrondissement, waar we al jaren komen. Ik hou van het langzame tempo van het leven daar. We hebben onze eigen tafel. De drie obers, Michel, Gérard en Jean, kennen ons en noemen ons bij de voornaam, maar ze zeggen wel u. Het zijn echte brasseriekelners, die zoals bekend de aristocratie van het vak vormen: fors van postuur, met snor, buik, groot wit schort en zwart vlinderstrikje. Ze kunnen een perfecte steak tartare bereiden, scholfilets van de graat tillen en niertjes of crêpes Suzette flamberen. Ze zijn zo weggelopen uit iets van Claude Sautet uit de tijd van *Garçon!*. Ik vind het fijn als het leven op de film lijkt.

Eugène bestelde kalfslever en ik andouillette. Vooraf deelden we een prei met vinaigrette en als dessert een millefeuille. Twee koffie. De rekening. Voor Eugène, die zich maar eens per jaar laat trakteren, op zijn verjaardag, 28 mei.

Tijdens het hele diner bleef het pakje kreteks dat ik hem wilde geven in mijn zak. Ik nam het ook weer mee naar huis. Net als alles wat ik over de Toraja had willen vertellen, over hun doodsriten en hun kinderboom. Eugène kwam iets later dan ik. Ik zat al tien minuten op het bankje. Gérard bracht me een glas rully blanc en

complimenteerde me met mijn kleurtje. De draaideur kwam in beweging. Daar was Eugène. Met een stralend gezicht, net als anders. Zijn eeuwige spijkerbroek. Zijn eeuwige blauwe blazer. Een wit overhemd. Bruine moccasins. Jeugdig voorkomen. Een dikke, peper-en-zoutkleurige haardos. Ik kwam overeind. We omhelsden elkaar en sloten elkaar in de armen, misschien iets langer dan gewoonlijk. Volgens mij was ik het die de omarming onbewust iets langer liet duren.

Eugène is mijn producent en mijn beste vriend. Eerst was hij mijn producent, toen werd hij langzaam mijn beste vriend. Ik weet niet of ik ook de zijne ben. Dat soort dingen vraag ik me liever niet af. Je kunt nooit echt weten wat je voor een ander betekent, en aan dergelijke desillusies heb ik een paar van mijn smartelijkste teleurstellingen overgehouden.

Ik vertelde over Sulawesi, de luchten, de paden van rode aarde, de wouden waar de apenkreten doorheen spookten, de nachtelijke markten, de aangename stank van de vuurpotten waar het vlees op bakte, de oneindigheid die werd weerspiegeld in de meren, de oude Amerikaanse vrouwen met het roze haar, het jongetje dat naar me toe kwam en zijn hand naar me uitstak toen ik over een smal talud tussen twee rijstvelden vol padiekiemen liep. Die ik ontroerd aannam, denkend dat hij geruststelling en hulp bij het lopen nodig had, tot-

dat ik iets later begreep dat hij dacht dat ik stokoud was en me wilde helpen op de been te blijven.

Bij de millefeuille durfde ik erover te beginnen. Eugène had het onderwerp tijdens het hele etentje niet aangeroerd. Hij leek heel gelukkig. Hij leek zo *net als vroeger* dat ik me afvroeg of ik het bericht op mijn antwoordapparaat misschien had gedroomd.

‘Dat “gemeen” zei ik om je bang te maken. Er is niets gemeens aan. Het is een doodgewone kanker, en nog een beginneling ook. Een amateur. Ze hebben hem op tijd gevonden. Een klein vlekje op de linkerlong. Ik heb de beste specialisten geraadpleegd. Ninon heeft overal voor gezorgd. Een kleine ingreep gevolgd door lichte chemo en dan hebben we het nergens meer over.’

Ninon is Eugènes oudste dochter. Ze is net voor zichzelf begonnen als psychiater. Eugène heeft vijf kinderen. Van vijf verschillende vrouwen. De jongste is nog geen zes. ‘Ik heb ook kinderen voor jou gekregen,’ zegt hij vaak. Eugène wordt vaak verliefd, en als hij verliefd is maakt hij een kind.

Eugène zweeg. Glimlachte. Prikte een stukje millefeuille op zijn vork, at het met gesloten ogen op en zei toen, wijzend op het gebak: ‘God bestaat. Dat moet wel.’

Toen hief hij zijn glas en we proostten op God, op de millefeuille, op ons, op het leven.

Eugène overleed minder dan een jaar later, op 23 februari 2013. Zijn kanker was wel degelijk gemeen en werd een paar maanden later nog gemener. Het was niet zoals hij dacht een beginneling, maar een oude professional die methodisch te werk ging. Een geharde huurmoordenaar. De week voor zijn dood, bij de dagelijkse bezoeken aan de afdeling Palliatieve Zorg van het ziekenhuis, vertelde ik hem eindelijk over de boom in het land van de Toraja. De morfine ontspande zijn gezicht, dat door alle behandelingen achter elkaar was opgeblazen. Er stond geen haartje meer op zijn schedel. Een Italiaanse acteur op wie hij dol was had hem een tuinmanshoed van gevlochten stro gegeven, die hij altijd droeg. Zijn bed op wieltjes noemde hij zijn 'kruiswagen'. Hij hoorde me aan met halfgesloten ogen en een glimlach op de lippen. Ik legde het pakje kreteks op zijn nachtkastje. Ik kustte hem op zijn wangen, die sinds een paar weken zo koud waren als marmer. Hij pakte me vast met zijn hand en fluisterde in mijn oor: 'De dood maakt kinderen van ons allemaal.'

Aangezien mijn trekken een zeker onbegrip vertoonden, zei hij erbij: 'Dat zeg ik vanwege je boom.'

Het waren de laatste woorden die ik zijn stem hoorde zeggen.

De volgende dag zonk hij weg in een korte coma, waaruit hij niet meer ontwaakte.